

ETO: 894.511—4

CONFERENCE PAPER

SZEMPONTOK ÉS REFLEXIÓK A REGÉNYVONULAT PROBLÉMAKÖRÉHEZ

GEROLD LÁSZLÓ

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1982. okt. 15.

(*Bevezetőként magyarázkodás a címről*). Még egyszer a bejelentett cím: Szempontok és reflexiók a regényvonulat problémaköréhez. Mélyen önkritikus megítélés szerint: nagyképű cím. Ami viszont mentségemre szolgálhat, hogy a nagyképűségre utaló kifejezések — szempontok, reflexiók — könnyen felcserélhetők szerényebb jelentésű szavakkal: töprengés, adalékok, töredékes észrevételek, egésze össze nem álló mozaikkockák vagy effélékkel. A lefokozó behelyettesítés igénye mindenekelőtt azt hivatott jelezni, hogy a felvetett „szempontok“, s a melléjük társított „reflexiók“ *semmiképpen* sem illethetők teljességgel, alaposan végigvezetett, minden oldalról megvilágított következetességgel és alaposítással. Csak felvillantott észrevételek, gondolat-töredékek, amiket itt elmondok.

Előbb azonban még valamit a címről, s az iménti magyarázkodásról. Hogy átfogó, áttekintő teljesség helyett alább csak a téma fölötti töprengés mozaikkockái közül választok ki néhányat, azt egyfelől az az idegenkedés indokolja, amely mindenféle címkézést, skatulyázást — még amilyen a gyűjtő jellegű fő irányzat, fő vonulat, fő áramlat is — eleve gyanakodva fogad, szemlél, nyilván nem függetlenül a tapasztalattól, amelyet az irodalomban az efféle rubrikázás kínál. Másfelől viszont ez az idegenkedés nem függetleníthető attól a felismeréstől sem, amely konkrétan a regény, még konkrétan a huszadik századi magyar regény vonatkozásában merül fel: igazi, sok, jelentős műből kialakított vonulatról vagy vonulatokról beszélni lehetetlen, legföljebb egy-egy vagy néhány regényünk alkot — nagyon is feltételesen — vonulatot.

(*Rendszerek, amelyek nem is azok*). Mivel témánk a huszadik századi magyar regény fő irányai, legcélszerűbbnek látszik, ha először a legújabb és legteljesebben összefoglaló jellegű irodalomtörténetet, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent hat kötetes *Magyar irodalomtörténet* (a „sponót“) megfelelő, hatodik kötetét vesszük kézbe. Célunkhoz a tartalom két fejezete kínál támpontokat, eligazítást: a *Korszak irodalmának fő áramlatai* című fejezet, valamint a *Műfajok és műfaji törekvések* című fejezet *Próza* megjelölésű része. Az előbbi a következő részfejezetekből áll: Konzervatív irodalom (Herczeg Ferenc, szórakoztató irodalom, Tormay Cecil, Harsányi Kálmán, Sik Sándor, Csathó Kálmán, Surányi Miklós, Ko-

máromi János, Nyíró József, Zilahy Lajos, Földi Mihály, . . . Gulácsy Irén, Harsányi Zsolt, Zsigray Julianna); A jobboldali radikalizmus írója: Szabó Dezső; A polgári ellenzéki irodalom csoportjai (a Nyugattól az Ezüstkorig); Avantgard és szocializmus: Kassák Lajos; Szocialista törekvések; Út a magánytól a közösségig: Balázs Béla; A polgári bírálattól a szocialista szatíráig: Gábor Andor; A kommunista költészet úttörője: Komját Aladár; A „népi“ írók mozgalma és A magyar irodalom a faszizmus ellen.

Nem nehéz észrevenni a tagadhatatlan tényt, hogy a fejezet alcímei *nem egyneműek*, hogy politikai pártállás, világ- és művészi szemlélet, alakulásrajz alapján találták ki őket. (Zárójelben jegyzem meg, hogy ezen a vegyes képen az *Összefoglalók és útkeresők* című következő fejezet, melyben József Artilla, Nagy Lajos, Illés Béla (!), Déry Tibor, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László és Radnóti Miklós munkássága tárgyalatik, sem módosít lényegesen.) Visszatérve a fő áramlatokként jelölt fejezethez, világos, hogy a nem egynemű fogalmak alapján nem értelmezhető a bennünket ebben a pillanatban érdeklő problémakör.

Marad a *Műfajok és műfaji törekvések* című rész *Próza* alfejezete. Ennek a felosztása: Kései anekdotizmus: Móra Ferenc; A „népi“ írók prózája; Népiesség és mítosz: Tamási Áron; A Nyugat második és harmadik nemzedéke; Valóság és látomás: Gelléri Andor Endre; Szocialista prózaírók — ezen belül: realista epika, naturalista tendenciák és — terminológiai kakukkfiókaként —: „munkás írók“; Küzdelem a szocialista humanizmusért: Lengyel József.

Ismét nem nehéz felismerni, hogy a tagolás itt is különféle elvek, szempontok *összemosásával* történt. Írói módszer, alkotói hovatartozás, nemzedéki megoszlás, stílusirány stb. egy-egy alfejezet vagy ennél kisebb rész meghatá rozója.

A pusztá felsorolás bárkit meggyőzhet arról, hogy a XX. századi magyar irodalom — s ezen belül a regényirodalom — fő áramlatainak rendszerét, logikáját a jelzett, a legreprezentatívabb irodalmi kézikönyvből lehetetlen kikövetkeztetni. Létezik ugyan a rendszerezés igénye, de hiányzik a biztos, a szervező-eligazító vezérelv.

Próbálkozzunk máshol. Rónay György izgalmasan szép könyvében, *A regény és az életben* (Budapest, 1947) romantikus, realista és modern regényre osztja a Keménytől Kassáig feszített ívet. Vezérelve, melyre a kiválasztott regényeket felfűzte, logikus, elfogadható: a romantikus regény ábrázol, de ezt kinagyításokkal és kommentárokkal teszi, a realista regény is ábrázol, de kinagyítások és kommentárok nélkül, a modern regényen viszont a „műfaj bizonyos bomlásstünetei“ észlelhetők, az „epikai lélegzet kihagyása“, s „az objektív regénytől a szubjektív vallomás vagy az esszé felé fordulás“. Csakhogy Rónay alakulástörténeti — inkább így mondanám, mint fejlődéstörténeti, mivel nem biztos, hogy fejlődésről van szó — elvet követ. A fő irányokat — ha vannak — ezen belül kell keresni. Rónay azonban erre nem vállalkozott, egyszerűen azért, mert nem ez volt a célja, nem ez a szándék vezérelte.

Lépjünk tovább. Alkalmam volt nemrég hallani egy, a regényirodalmat tárgyaló előadássorozat bevezetőjét, melyben az előadó, Németh G. Béla aszerint emelt ki műveket a regényfolyamból, lehet-e rájuk regényelméletet alapozni. Szerény, de remekül válogatott listáján a *Zord időktől az Iskola*

a határonig terjed az ív, amelyen a *Rajongók*, *Az arany ember*, az *Isten háta mögött*, a *Légy jó mindhalálig*, az *Arany sarcány*, az *Édes Anna*, az *Iszony*, a *Feleségem története* s az *Egy polgár vallomásai* kaptak helyet, ismeretelméleti és ontológiai — ezek nélkül, monta az előadó, nincsen elmélet — tulajdonságok alapján. A rendszer kialakításának ez a módja elfogadható, bár meg kell jegyezni, hogy a meghatározó szempont kizárólagos: regénypoétikai ismérvekre szűkül.

Végezetül emlitem azt a tanulmányt, (Helyzetkép. Jegyzetek a mai magyar szépprózáról.), amelynek szerzője, Béládi Miklós, — noha egy korszak áttekintésére vállalkozott, ezt elsődlegesen nem a fő irányok kijelölésének szándékával tette — óhatatlanul is jelzett bizonyos dominánsnak tartott tendenciákat. Tanulmánya ezúttal azért is érdekes számunkra, mert a magyar regényirodalom legújabb szakaszára alkalmazza a nem egynemű fogalmakat, mint az említett hatodik kötetben történt. Ha szerinte létezik fő irány, akkor az egy eszme melletti elkötelezettség; akinél ez nyilvánvaló, azok a körön belül vannak, akinél ez kérdéses, azok a szökevények. A tanulmányban felmerülő elvek, melyek közül egyik-másik, mint például a „folytonosság megőrzése“, a realizmus, a történelemábrázoló igény, a modernizálás, a tényfeltáró, szociográfikus törekvések, a magánemberi problémák és velük szemben a közösség, a társadalom gondjai (múltban és jelenben) *esetleg* fő irányzatot, irányzatokat meghatározó elvként is felfoghatók, de sem a dolgozatba építve, sem belőle kiemelve ilyen értelemben nem alkalmazhatók, mert különböző eredetűek, jellegük szerint különböznek, mások. Azt azonban — így is — jelzik, jelezhetik, hogy ha irodalommal, regényirodalommal foglalkozunk, miféle szempontok szerint szokás ezt a magyar irodalomkritikában és -történetben tenni, legalábbis az utóbbi harminc-egyen esztendőben, zömmel.

A fő irány kijelölése esetleg elképzelhető lehetne a regénybeli jelrendszerek, illetve ezek változásai szerint. Netán a regényírás technikája szerint, bár ez — ahogy az imént említett tanulmányból látszik (, amely éppen formai jegyek alapján említ együtt egy Cseres- és egy Esterházy-regényt) — ugyancsak nem a legmegbízhatóbb vezérelv. Ahogy a pusztán tartalmi jegyek kiemelése sem lehet megbízható. Az is, ez is mellőzi a *regények immanens értékeit*.

De hát ha a felemlített változatok, lehetőségek közül meghatározó elvként mindössze egyik fogadható el, akkor talán nem joggal merül fel a kérdés: léteznek-e a XX. századi magyar regényirodalomban fő irányok? Vagy — ha az említett változatok mindegyikét elfogadhatjuk egy-egy fő irány szervező elvként, akkor — számos vonulat létezik-e? Vagyis afféle pluralizmust kell elfogadni? Ahány vizsgáló, annyi fő fonulat? Lehet. Ám ez sincs rendjén. Ugyanis túl nagy esetlegességhez, már-már káoszhoz vezetne. Persze ennyi dilemma után az is felmerül: egyáltalán szükség van-e az ún. „fő irányokra“?

Szerintem igen. S ezt mindenekelőtt az *irodalomról* való gondolkodás teszi szükségessé. Ugyanakkor nem tagadom, hogy szívesebben beszélnek csak a *jó regények* láncolatáról, egy *gerincről*, amely a magyar irodalomban egészen másként áll egybe — ha egyáltalán egybeáll —, mint például az angol, francia, orosz vagy német regényirodalomban. Ezekben valóban vonulatok vannak (vagy voltak), a magyar regényirodalomban viszont egy néhány csigolyából álló — ezek az összefüggő, valamiképp összetartozó regények — gerinc

alakítható ki. Természetesen akkor, ha sikerül meghatározni a jó, *regényként* értékes regény kritériumait.

Mondhatnánk esetleg, hogy jó regény az, *amely önmagát írja*, regényöntudata van, amely nem terhelt a különféle ballasztoktól, tehát nem azért jó, vagy egyáltalán azért regény, mert társadalmi igazságokat mond ki, leplez le, mert osztályszemlélete van. Vagyis: jó regény megállapítása érdekében nem irodalomszociológiai vizsgáldást kell végezni. Éppen ezért egyszerűen és könnyű szívvel le lehet és le kell mondani egy sor könyvről, amelyek dokumentumként talán érdekesekek, de sikerüket művészetten kívüli eszközökkel és szempontok szerint érik el. Tökéletesen érthető Szerb Antal kizárólagossága, amikor a *Hétköznapiok és csodák* utószavában leszögezi: „... elrettentő példák... azok az irodalomtörténeti összefoglalások, amelyekben a teljesség kedvéért mindenkit felsorolnak“. Nyilván már azért is, mert az efféle teljes leltár esetében az a regény és regényíró, amely és aki egy rövid bekezdést vagy még ennnyit sem érdemelne, ha az egyes műveket a regény kritériumai szerint ítélnék meg — így könnyen vonulatakként lép elő.

Ezek után, ha csak röviden is, szükséges a regénnyel mint olyannal is foglalkozni. Előbb azonban, a későbbi magyarázkodást megkönnyítendő, a teljesség igénye nélkül felsorolnék néhány regényt, hogy kitessék, melyek szerintem — többek között — a XX. századi magyar irodalom ún. jó regényei, bár mondhatnám így is: regényei.

Íme: *Ádvent, A feleségem története, Aranysárkány, Néró, a véres költő, Esti Kornél, Édes Anna, Szindbád, Boldogult úrfikoromban, Az Isten háta mögött, A fecskék fészket raknak, Iszony, Gyász, Iskola a határon, G. A. úr X-ben, A kiközösítő, Saulus, Film, néhány Mándy-szöveg a Franciakulcs-tól a Tájakig, A látogató, A biblia, Egy családregény vége, Termelési-regény, Legendárium, Az ikszek...*

Ez scmmiképpen sem vonulat, sőt még vonulatok sem. Egyszerűen regények, amelyek kiállják a regény ismérveinek kritériumát

(*A regény mint olyan — idézetek alapján*) Arany János jegyezte le, aki regényt sohasem írt: „A költőnek azért, hogy nemzete előmenetelét eszközölje, nem éppen szükséges a politikától kölcsönöznie eszméket; ő énekeljen, költson úgy, mintha végcélja nem volna egyéb magánál a költészetnél...“ Bölcs, máig igaz észrevétel és tanács, amelyről azonban gyakorta megfélekedtek és megfélekedeznek azok, akik az irodalmi művekkel foglalkoznak. Alig van talán még egy irodalom, irodalomkritika és -történet, amelyben az irodalom kívüli szempontok annyira fontosakká válnának az irodalom vizsgálata esetében, mint a magyar. Rónay György említett könyvében olvashatjuk: „A magyar regényirodalom voltaképpen akkor kezdődik, amikor a regényíró-szándék találkozik kora magyar valóságával“. Csakhogy ez a különben pontos megállapítás nem jelenti egyszersmind azt is, hogy a mindenkori regényirodalom azonosítható a mindenkori valósággal. Akkor sem, ha a regények felismerhetően korukat fejezik ki. A valóság ugyanis — fejt ki a regényről írt esszéjében Ottlik Géza — csak modell, az irodalom számára éppúgy, mint például a fizika számára. Ahogy a regény mibenlétével foglalkozó Lovass Gyula jegyezte le *A regény válsága* című esszéjében: „Közösségi célokat, szociális kérdéseket is lehet regénybe építeni... , de a közösségi regény csak akkor

lesz jó regény, még szociális szándéka is csak akkor lesz értékes, ha az újszerű kérdések megfelelő regénytechnikával, újszerű, fejlett ábrázolókézséggel és művészi tudással fejeződnek ki“. Vagyis: „... a regény inkább élményközlés, mint programbeszéd“. Ahogy Ottliknál olvasható: „A regény maga mondja el, hogy miről szól. És körülbelül ezt mondja, hogy ő *nem mondani akar valamit, hanem lenni akkar valamit*“. Azaz: „... nincsen az előadása hogyan-jától, mikéntjétől elválasztható, a különböző kifejezési módokkal szembeni invariáns közölnivalója, éppúgy, ahogy mivolta, mibenléte sem határozható meg saját definiáló berendezésén kívüli, független eszközökkel“.

Valahogy így kell talán értelmezni azt az elvet, hogy a jó regény az, amelyik önmagát írja, ilyen értelemben felel meg önnön — a regény — mércéinek és ismérveinek; így lesz elsődlegesen regény. Nem lenyomat és nem tükör, hanem öntörvényű valóság. Erre utal az az apparátus, amellyel a modern irodalomtudomány végzi a regények elemzését, a vizsgált szinteként a szöveg stilizáltságát, az idő- és térbeliség kérdését, az elbeszélő, a szereplők és a történetbefogadó viszonyát, valamint a elbeszélő történet értékszerkezetét, világgképét jelölve meg.

(*A lehetséges központ: Kosztolányi*) Az előbb felsorolt regények között, amint megfigyelhették, legtöbb a Kosztolányi-mű. Semmiképpen sem véletlenül. Egyrészt azért nem, mert a XX. századi magyar regény Kosztolányival — akinél a „nyelv, a szó nem a közlés eszköze, hanem a tudat létezési formája“ — jut el a „szövegszerű megalkotottság“-ig, ahogy az *Esti Kornél* jelentésrétégeit felfejtő Szegedy-Maszák írja, másrészt viszont a legújabb magyar regény művelői — Ottliktól Esterházyig — a Kosztolányi-regénynek éppen azon sajátosságaihoz kapcsolódva írnak, amelyek az öntörvényű regény igazi hagyományát jelentik, átlépve így a nem regényszerű regények Kosztolányitól értefelé teremtett végeláthatatlan sorát. Márai írta egykoron: „Kosztolányi után nem lehet úgy magyar prózát írni, mint előtte“. Ezt a felismerést erősíti meg az a tény, hogy az irodalom, a magyar regény, visszatért Kosztolányihoz. Az új regényekben például éppen úgy a szó kap olyan esztétikai tartalmat, jelentőséget, amely azonos önmagával és túl is mutat önmagán, mint Kosztolányi regényeiben.

A XX. századi magyar regény kritériumainak letéteményesei a Kosztolányi-regények. Ha fő vonulatról talán nem is beszélhetünk századunk magyar regényének kapcsán, egy jelentős fókuszról azonban mindenképpen beszélni kell. Talán a más nyelveken írt regényirodalomokkal szemben ez lehetne a modern magyar regény legfőbb sajátossága, jellemzője.

(*Befejezésként: egy felismerésről*) Remek esszéjében, *Az élő Kosztolányiban* írja Devecseri Gábor az *Aranysárkány* kapcsán, hogy Kosztolányi számára a beszéd, a szó az élet igazi főszereplője, s a szóhoz való viszony a világgképükre. „Kosztolányi regényeinek varázsa, hogy a szavak a nagy bőségben nem vesztik el jelentőségüket. Tartják a terhet. Minden szó nemcsak önmagát jelenti. Minden szó önmagánál magasabb árnyékot vet a lélek falára“. Amire Devecseri Gábor magasfokú irodalmi érzékenységgel rátapintott, amit megérezett, ugyanazt fedezi fel a modern művizsgálat teljes apparátusát felvonultató irodalomtudós az *Esti Kornél* elemzésekor.

A felismerés: Kosztolányi regényei nemcsak a magyar regényt ébresztették fel Csipkerózsika-álmából, visszavezetve a műfaj lényegéhez, hanem jelentős szerepük van, illetve lehet abban is, hogy a hagyományos és korszerű irodalomelmzés sokkal közelebb juthat egymáshoz, mint ezt a látszat alapján egyáltalán gondolni lehetne. Azt jelenti-e ez, hogy a magyar irodalomkritika is visszatál ahhoz a tiszta irodalomeszményhez, amely a *Nyugat* irodalmát jellemezte egykor? Jósolni valóban nem a mi dolgunk. Esetleg remélni szabad.